

Gindev, Panajot: Okozati összefüggés és bűnösség a büntetőjogban a dialektikus materializmus fényében*

HORVÁTH ANNA

Panajot Gindev, a filozófiai tudományok doktora, a Bolgár Tudományos Akadémia Dialektikus és Történelmi Materializmus Tanszékének vezető professzora tudományos tevékenységét a filozófia és a büntetőjog határterületén fejti ki. Első nagyobb műve, mely ezekkel a kérdésekkel foglalkozik, s mely Magyarországra is eljutott, 1957-ben jelent meg bolgár nyelven. Címe: A dialektikus materializmus egyes kategóriáiról és azok alkalmazásáról a büntetőjogban és büntető eljárásban. Az e tanulmányban ismertetett műve lényegében az 1957-es könyvben kifejtettek továbbfejlesztése, a tárgyalt kérdések részletesebb feldolgozása. Szerkezetileg a mű hat fejezetre, a fejezeteken belül cikkekre oszlik. Tartalmilag két nagy problémakörre osztható: az okozati összefüggés (I—III. fejezet) és a bűnösség (IV—VI. fejezet) problémáira.

Az I. fejezet az okozati összefüggést mint a bűncselekmény tárgyi oldalának elemét, a büntetőjogi felelősség egyik alapját tárgyalja, majd foglalkozik a cselekmény társadalmi veszélyessége és az okozati összefüggés kérdésével, az okozati összefüggés problémájával a „materialis” és formális bűncselekmények esetében.

A II. fejezetben találjuk a büntetőjogi okozati összefüggés alapvető burzsoá elméleteinek (ekvivalens, adekvát, individualizálási és a finális elmélet) kritikáját.

A III. fejezet — „Az okozati összefüggés a szocialista büntetőjogban” címmel — a dialektikus materializmus metodológiai alapjáról vizsgálja az okozati összefüggés problémáját, s ezen belül az ok és feltétel, az ok és következmény, a befejezett kísérlet kérdései, valamint a jelenségek „mesterséges izolálásáról” szóló marxista—leninista elv alkalmazását az okozati összefüggés büntetőjogi vizsgálatára.

A IV. fejezet a bűnösségre vonatkozó burzsoá elméletek (jog-etikai, normatív, pszichológiai és antropológiai iskolák, a „klasszikus burzsoá bűnösségelmélet”, a finális és más „modern” elméletek) tudománytalanságát bírálja, valamint ismerteti a forradalom előtti orosz és az angol—amerikai felfogásokat a bűnösség kérdéséről.

Az V. fejezet a bűnösség szocialista felfogását fejti ki, s a bűnösséget mint lelki folyamatot tárgyalva, foglalkozik a bűnösség formáinak pszichológiai és jogi tartalmával, valamint a bűnösség és a társadalomveszélyesség problémájával.

A VI. és egyben utolsó fejezet a gyakorlatnak „bűnösség nélkül nincs bűncselekmény” elvétől, valamint az ártatlanság vélelmétől való egyes eltéréseit teszi bírálat tárgyává.

* * *

A szerző a mű megírásakor abból indult ki, hogy a büntetőjogban az okozati összefüggés és a bűnösség kérdései marxista alapon nincsenek még kellően kidolgozva. Ugyanakkor mind a bűnüldöző szervek gyakorlata, mind a szocialista törvényhozás igénylik a vitás elméletek kérdések tisztázását. A bűncselekmény tanát csak a marxista—leninista elmélet szempontjából tisztázott bűnösség és okozati összefüggés fogalmakkal lehet megalapozni. Az okozati összefüggés és a bűnösség viszonyát csak a bűncselekmény külső-objektív és belső-szubjektív oldalainak dialektikájában lehet helyesen feltárni.

* GINDEV, Panajot: Pricinnata vrözka i vinata v nakazatelnoto pravo v szvetlinata na dialekticeszkija materializöm. (Okozati összefüggés és bűnösség a büntetőjogban a dialektikus materializmus fényében.) Szófia „Tudomány és Művészet” Könyvkiadó, 1961. 242 p.

A monográfia céljaul a szerző a felvetett kérdésekre vonatkozó bolgár burzsoá elméletek és a marxizmus tanításai ellen irányuló revíziós kísérletek hírlátát jelölte meg.

A szerző megállapítja, hogy az okozati összefüggés a bűncselekménytan elválaszthatatlan része, miután valamennyi eredmény-bűncselekmény szükséges elemét képezi. Az okozati összefüggés kérdésével nem a büntető törvények foglalkoznak, mivel ez a bírósági gyakorlat és a büntetőjogtudomány területére tartozik. „Éppen ezért az okság általános filozófiai koncepciói mindig széles körben nyertek alkalmazást a büntetőjogtudományban.”¹ A büntetőjognak a bűncselekmény törvényi tényálláselemeiről szóló tanítása értelmében a bűncselekmény törvényi tényállásának tárgyi oldalához tartozik a cselekmény társadalomveszélyessége, jogellenessége, maga a konkrét cselekmény és káros következményei közötti okozati összefüggés.

A társadalmi veszélyesség mint tényálláselem adja a bűncselekmény osztálypolitikai tartalmát, ugyanakkor objektív, meghatározó tulajdonsága a bűncselekménynek. Ebből kiindulva vizsgálándó az okozati összefüggés is. Egymagában az okozati összefüggés nem alap a büntetőjogi felelősségre vonásra. „A büntetőjogi felelősség egyetlen alapja — a bűncselekmény elkövetése a vádlott által.”²

A büntetőjogi felelősségnek mind a bűnösség, mind a társadalomveszélyesség fontos feltétele. A szándék, gondatlanság és a társadalomveszélyesség tudata azonban nem azonos fogalmak. „Nem szabad összekeverni a cselekmény társadalomveszélyessége tudatának kérdését a jogellenesség és büntetendőség tudatának kérdésével és a cselekmény jogi minősítésének kérdésével. Ezek a tudati formák mind különböző pszichikai viszonyt fejeznek ki az elkövető és az objektív valóság között,”³ s ezt a viszonyt a bíróságnak következetesen vizsgálnia kell.

A „materiális” és formális bűncselekmények tekintetében a szerzőnek az az álláspontja, hogy nincs öncélú bűncselekmény, ezért minden bűncselekménynek — így a formális bűncselekménynek is — van társadalomra veszélyes következménye, tehát fennáll az okozati összefüggés is. Más kérdés, hogy ezt az összefüggést a bíróságnak nem minden bűncselekmény esetén kell vizsgálnia.

Ezzel a kérdéssel kapcsolatban a szerző ismerteti az egyes szovjet büntetőjogászok, így Sargorodszkij, Brajnyin és mások nézeteit, akik tagadják a káros következmények és az okozati összefüggés fennforgását a formális bűncselekményeknél. Ugyanakkor Nyikiforov, Trajnyin és Kuznyecova azon az állásponton vannak, hogy a káros következmény kötelező eleme minden bűncselekmény tényállásának, csupán a bíróság nem minden esetben foglalkozik vele. A szerző nézete szerint a bűncselekményeknek ez a kettős felosztása (materiális és formális) „...nem a bűncselekmény vagy a tényállás lényegének kérdése, hanem mindenekelőtt a bizonyítási rendszeré.”⁴

A szerző a továbbiakban az okozati összefüggésre vonatkozó burzsoá elméletekkel foglalkozva megállapítja, hogy azok nem ismerik el a büntetőjogi fogalmak filozófiai tartalmát. Általános törekvésük, hogy azokat „tisztta jogi fogalmaknak” tüntessék fel. Valójában azonban a burzsoá kriminalisták jogi gondolkodása sem mentes a filozófiától, csak hogy ők idealista filozófiai iskolák behatása alatt állnak.

A „conditio sine qua non” elmélettel kapcsolatban a szerző tarthatatlannak minősíti a szocialista jog szempontjából azt az álláspontot, hogy a bűncselekmény elkövetésének valamennyi feltétele azonos értékű, hogy ha közülük egy is hiányzik — az eredmény nem következik be. Buri német jogász szerint — akit ez elmélet atyjának tekintenek — valamennyi szükséges feltétel azonos értékű oka az adott eredménynek.

Gindev professzor az elmélet hibáját abban látja, hogy eszerint nem lehet beszélni a bűncselekmény lényeges és lényegtelen feltételeiről, nem lehet megjelölni azt az objektív ismérvet, amely elhatárolja az előkészületet a kísérlettől vagy a részesség egyes formáit egymástól. A conditio sine qua non elméletből az a következtetés vonható le, hogy a büntetendőség csupán a felelősség szubjektív alapjától, a bűnösségtől függ. Elítélően nyilatkozik a szerző arról, hogy a szófiai egyetem tanársegédje, Ivan Markov oly módon kísérlete meg a feltétel-egyenlőség elmélet megdöntését, hogy az lényegében

¹ I. m. 5. p.

² I. m. 6. p.

³ I. m. 9—10. p.

⁴ I. m. 13. p.

nem más, mint a marxizmus okozatosságról szóló tanításának revíziója. Markov szerint a feltétel-egyenlőség elmélet osztályfeletti, mentes minden ismeretelméleti tartalomtól, és semmi köze a dialektikus materializmushoz, amely az okságot a filozófia egyik alapvető kérdésének tekinti. Szerinte az okság elmélete nem sorolható egyik filozófiai rendszerbe sem, mivel az általános tudományos tanítás. Gindev ezt az elméletet illuzórikus idealizmusnak nevezi.

A „*conditio sine qua non*” elmélettel szemben a szerző állást foglal a dialektikus materializmus okozatosság elmélete mellett, amely az egyetlen tudományos metodológiai alap az okság büntetőjogi kérdéseinek megoldására. Az ok a jelenség létrehozásának vagy megsemmisítésének faktora. A feltételek és az ok között dialektikus összefüggés van, egymást feltételezik, egységet alkotnak — de nem azonosak.

Igen népszerű a burzsoá jogászok között az adekvát elmélet. Legjelentősebb képviselői a német A. Bar és K. v. Kries.

Ez az elmélet abból a törekvésből született a XIX. század végén, hogy korlátozza a kapitalisták büntetőjogi és magánjogi felelősségét a gépi berendezések okozta balesetekért: jogilag releváns okként nem minden azonos értékű feltétel számít, hanem az az adekvát feltétel, amely tipikusan, szükségszerűen és nem véletlenül vezetett a kérdéses eredményre. A véletlenül bekövetkezett eredményért nincs felelősség.

Az adekvát elméletnek mind az objektív, mind a szubjektív variációja képtelen megtalálni azt a kritériumot, amely elhatárolja a véletlen feltételt az adekváttól. Ez elmélet szerint az okozati összefüggés nem a jelenségek közti reális kapcsolat, hanem tisztán logikai kapcsolat. Ebben áll idealizmusa.

A két fent említett elmélet tarthatatlanságának felismeréséből keletkezett az ún. feltételek individualizálási elmélete, melynek főbb képviselői: Tagancsev, Ortmann és Kohler. Bár az okozati összefüggés kérdésének teljes feltárására idealista kiinduló pontja miatt ez az elmélet is képtelen volt, de egyes értékes megállapításai és az adekvát elméletre tett szellemes kritikája miatt a szerző érdemesnek tartja foglalkozni vele.

A mai német burzsoá büntetőjogászok egész sora foglalkozik az okozati összefüggés kérdésével, s a Beling, Frank által létrehozott bűnösség-elméletből kiindulva, megalkoták a büntetőjog ún. finális elméletét, amely az imperializmus szolgálatában álló legreakciósabb mai büntetőjogi elmélet. Legjelentősebb képviselői H. Welzel, H. Weber és R. Maurach.

Ez az elmélet abból indul ki, hogy a büntetőjogot nem a cselekményre, hanem az elkövető akaratára kell építeni. Azt tanítja, hogy a bűncselekmény tárgyi oka nélkülözhetetlen, jelentősége csak a szubjektív elemeknek, a bűnösségnek, az elkövető akaratának van. Welzel egy „rugalmas” bűncselekmény-elmélet kialakítása céljából a cselekmény és társadalomveszélyes következményei között objektív kapcsolatot az elkövető akaratára, céljára, azaz szubjektív területre vitte át. „A céltudatos, eseményokozásra irányuló akarat — a finális cselekmény gerincoszlopa” — mondja Welzel.⁵

A szerző a finális cselekményt bírálvá megállapítja, hogy maga az akarat — objektív magatartás nélkül — nem képes változást okozni a jog által védett társadalmi viszonyokban. A probléma helyes megoldásának alapja az okozati összefüggés és a bűnösség közti dialektikus egység elemzése, az emberi cselekmény objektív és szubjektív oldalainak egésze.

A fenti áttekintés befejezéséeként a szerző röviden megjegyzi, hogy az okozati összefüggés problémájával általában a német és az orosz polgári kriminalisták foglalkoztak. A franciák a bírósági gyakorlat kérdésének tekintik, míg az angol—amerikai jogászok nem tesznek különbséget az okozati összefüggés és a bűnösség között.

Az ismertetett burzsoá elméletek tanulmányozásának eredményeként Gindev professzor arra a következtetésre jut, hogy az okozati összefüggésről alkotott valamennyi burzsoá elméletnek „belső hibája”, hogy idealista ismeretelméleti alapon áll, és ezért nem tekinthető alkalmasnak a felvetett problémák megoldására.

A monográfia III. fejezetében a szerző a szocialista büntetőjog álláspontjáról fejtegeti az okozati összefüggés problémáit. Előljáróban megjegyzi, hogy a kérdés helyes megoldása csak a marxista—leninista filozófia tanításainak a büntetőjogra való alkalmazásával lehetséges. A természet és a társadalom életének bonyolult kölcsönös összefüggéseiből még viszonylag az okozati összefüggés a legegyszerűbb. Az okozatosság a valóság jelenségeinek speciális kapcsolatát kifejező filozófiai kategória. Ok nélküli jelenségek nincsenek, de ok sincs általában, az ok mindig konkrét. A „*conditio sine qua*

⁵ I. m. 50. p.

non" elmélettel szemben a materialista dialektika nagy jelentőséget tulajdonít a fő ok kiválasztásának, a közvetlen ok és a fő ok, valamint az ok és az ürgy egymástól való megkülönböztetésének.

A továbbiakban a szerző méltatja a szovjet kriminalisták érdemeit az okozati összefüggés kérdésének kidolgozásában. Megállapítja azonban, hogy a szovjet álláspontok sem egységesek, sőt az egyes büntetőjogászok nézetei is változtak, fejlődtek az idők folyamán. Megoszlanak a vélemények az okozati összefüggés véletlen és szükségszerű jellegéről.

A szerző a maga álláspontját kifejtve megállapítja, hogy az okozati összefüggés lehet szükségszerű és véletlen. Az ok és feltétel egymáshoz való viszonyának kérdésében a szerző élesen elhatárolja egymástól a két fogalmat. Bár bizonyos körülmények lehetnek egy esetben feltételek, más esetben okok, az utóbbi esetben azonban elvesztik feltétel jellegüket, és mint okok szerepelnek. „Az ok — a büntetőjogban — az a törvény által meghatározott társadalomra veszélyes cselekmény, amely a káros következményt előidézte.”⁶ A többi körülmény csak feltétel, amely vagy elősegítette, vagy éppen hátráltatta a következmények beálltát. „Következőképpen az ok és feltétel között a büntetőjogban dialektikus összefüggés van, de nem azonos, identikus fogalmak, mivel a társadalmi valóságban a bűncselekmény objektív tényállásának különböző fokú és jelentőségű viszonyait és kapcsolatait fejezik ki.”⁷

A szerző ezt az álláspontját következetesen végigviszi a felhajtó, bűnség szerepének tanulmányozása során is, amikor is kitér arra a látszólagos ellentmondásra, amely az ok és feltétel megkülönböztetésénél a bűnrészesség esetén felmerül.

A feltétel és ok megkülönböztetésének feladatát a szerző a bírósági gyakorlatra bízta, míg a megkülönböztetés eszközü a bíróság megismerésének tárgyát, az ügy és a rá vonatkozó jogi normák jellegét jelöli meg. Ismeretelméleti szempontból a feltétel és az ok kölcsönhatásban vannak. Az ok előidézi a jelenséget, a feltétel pedig vagy segíti, vagy hátráltatja, de sem nem okozza, sem nem semmisíti meg.

Az ok és a feltétel közötti különbségtétel nehéz problémájának megoldásához nyújt segítséget a dialektikus materializmusnak két fontos módszertani jelentőségű elve: „a jelenségek mesterséges izolációja” és „az okok és következmények konkrét vizsgálata, a fő, döntő ok megkülönböztetése a másodlagos kapcsolatoktól”.

Az okozati összefüggéshez tartozó kérdések körének kiválasztására objektív ismérv nyújt segítséget: a megfelelő büntetőjogi törvények vonatkozó normái és a konkrét cselekmény objektív lefolyása.

Az okozati összefüggés konkrét feltárásának büntetőjogi jelentőségéről szólva, a szerző az okozatosság és a büntetőjogi felelősség kapcsolatát elemzi. Trajnjin megállapításainak vonalán haladva a szerző kifejti, hogy az okozatosság lehet döntő vagy másodrendű, nagyobb- vagy kisebbfokú. Tehát végső soron az okozatosság foka az objektív ismérv, amely — a társadalmi veszélyesség fokán keresztül — a bűnösség fokát, a büntetőjogi felelősség mértékét is meghatározza.⁸

Visinszkij akadémiussal ellentétben a szerző a részesség fogalmának szükséges elemét látja az okozati összefüggésben, s szerinte a részességért való felelősség is a bűnrészes cselekménye és a káros következmények közötti okozati összefüggés fokán alapul. Ezért a büntetés egyéniesítése megkívánja az okozatosság objektív fokának megállapítását a bíróság részéről.

A továbbiakban a szerző az okozati összefüggést a dialektikus materializmus kategóriáinak (szükségszerűség, törvényszerűség, véletlen) fényében vizsgálja, és megállapítja, hogy az idealista „conditio sine qua non” elméleten alapuló nézetek tagadják a véletlent mint okozati jelenséget. Ezzel szemben a dialektikus materializmus kimutatta, hogy nem minden okozati kapcsolat azonos (törvényszerű) típusú, sőt maga a szükségszerűség sem nyilvánul meg teljesen tisztá formában. Két alapvető megjelenési formája: a törvényszerű és a véletlen. Az egyes törvényszerű vagy véletlen a természeti vagy társadalmi szükségszerűségnek csupán egy oldalát, egy vonását mutatja.

A szerző nem ért egyet Piontkovszkijjal és azokkal a jogászokkal, akik szerint a szocialista büntető felelősségre vonás csak szükségszerű okozati összefüggés alapján lehetséges. Mivel „... a véletlen cselekmény is okozatos, ok nélküli cselekmény nincs”⁹,

⁶ I. m. 68. p.

⁷ I. m. 69. p.

⁸ I. m. 87. p.

⁹ I. m. 97. p.

még ha a bűnösség nem is állapítható meg. Nem szabad összekeverni az okozati összefüggés és a bűnösség fogalmát. Az egyetlen helyes kritérium a szükségszerű vagy véletlen okozati összefüggés megállapítására: az elkövetett cselekmény és a társadalomveszélyes következmények közötti okozati összefüggés objektív jellegének megállapítása az objektív valóság konkrét feltételei között. Tekintve, hogy a véletlen is a szükségszerű egyik megnyilvánulási formája, ebből következik, hogy nem minden véletlen cselekmény zárja ki a bűnösséget. A szükségszerű és a véletlen a büntetőjog területén specifikusan nyilvánul meg, de lényegében nem különbözik a dialektikus materializmus ugyanilyen kategóriáitól.

Fontos problémája az okozati összefüggés kérdésének a befejezett kísérlet problémája, melyet az egyes burzsoá elméletek szintén nem tudnak sikeresen megoldani. A szocialista büntetőjog a bűncselekmény alanyi és tárgyi oldalának egységből indul ki. A kísérlet büntetendő, ha a bűnösség, az okozati összefüggés és a cselekmény objektív társadalmi veszélyessége fennáll. Gindev professzor szerint a kísérlet — nem sikerült bűncselekmény, melynek fontos jellemzője a konkrét tényállás egyik elemének, a következménynek hiánya. A szerző álláspontja szerint kísérlet esetén az okozati összefüggés a következőkben áll: „az ok — a kísérletben megtestesült cselekmény, a következmény pedig — a társadalomveszélyes eredmény bekövetkezésének reális lehetősége”.¹⁰ Az eredmény pedig nemcsak materiális eredmény lehet, éppen ezért a kísérlet lényegének megvilágításához feltétlenül vizsgálni kell a cselekmény célját a bűnösség és objektív jellege szempontjából, valamint a megtámadott tárgy társadalmi jelentőségét.

A IV. fejezet a bűnösségre vonatkozó burzsoá elméletek kritikáját tartalmazza. A szerző egyenként elemzi az egyes irányzatok (jog-etikai, normatív, pszichológiai, antropológiai iskolák) vonatkozó tanításait, egyes marxista jogászok téves nézeteit, majd azok kritikáját adja, és azt a módszertani követelményt veti fel, hogy a jelenségek objektív és szubjektív oldalát mint szerves egységet kell vizsgálni.

A szerző rámutat arra, hogy a burzsoá jogtudomány sokféleképpen igyekezett meghatározni a bűnösség fogalmát. E célból a legkülönbözőbb elméleteket dolgozták ki mind az indeterminizmus, mind a fatalizmusig terjedő determinizmus alapjáról. Kísérletek történtek a különféle elméletek rendszerbe foglalására is. Így például Binding szerint a bűnösségről alkotott elméletek a következő módon csoportosíthatók: a bűnösség — a bűncselekmény pszichikai oka; a köteleességszegő akarat, s a bűncselekmény ennek megnyilvánulása; a felelősség; elítélendőség; a jogérzés gyengesége; közömbösség a jogi normával szemben; abnormális életfelfogás; társadalomellenes beállítottság; rosszakarát stb., stb.

A bűnösségre vonatkozó főbb irányzatok egyike a jog-etikai iskola. Legjelentősebb képviselői: F. Sturm, J. Baumgarten, M. Mayer, Gr. zu Dohna és K. Finger. Ez az elmélet a bűnösség kritériumát a társadalomban uralkodó erkölcs alapjaiból vezeti le, és tanítása szerint „mind a bűnösség fogalma, mind annak lényege és formái (szándék és gondatlanság) — absztrakt, etikai fogalmak, nem pedig meghatározott lelki állapot”.¹¹

A következő irányzat, amellyel a szerző foglalkozik, a normatív iskola. Elméleti kimunkálói — Bierling, Fernek, Kelsen, Beling. Tanításának — mely szerint a bűnösség nem más, mint valamely jogszabály megsértése, s pszichológiai tartalma jogilag közömbös — gyakorlati megvalósítása tág teret nyit a bírói önkénynek.

A pszichológiai irányzatot — melynek legaktívabb képviselője G. Radbruch — a szerző úgy értékeli, mint amely a normatív iskola objektív beszámításával szemben a bűncselekményfogalom szubjektív tartalommal való megtöltése révén (szándék és gondatlanság) bizonyos fokig korlátozza a bírói önkényt. Az irányzat hívei a bűncselekményben a bűnös akarat objektívizálódását látják, és másodlagos jelentőséget tulajdonítanak a bűncselekmény objektív oldalának. „Ezért a bűnösségnek ilyen értelmezése formalisztikus és egyoldalú”¹² — mondja a szerző.

Jelentős szerepet játszott a büntetőjogtudományban az antropológiai vagy szociológiai iskola. Képviselőinek felfogása szerint a büntetőjogi felelősség nem a bűnösség következménye. Jelszavuk a „társadalmi felelősség”, ami lényegében azt jelenti, hogy az elkövető — ha cselekménye a társadalomra veszélyes —, akár beszámítható, akár beszámíthatatlan, felelősséggel tartozik érte. Ez az elmélet a bűnösség fogalmát nem tartja alkalmazhatónak a büntetőjogban. „A felelősség alapja — az objektív kauza-

¹⁰ I. m. 111. p.

¹¹ I. m. 120. p.

¹² I. m. 124. p.

lítás”¹³ — mondja Aschlaffenburg. F. Liszt szerint az elkövető jogi (vagy társadalmi) veszélyességének foka, E. Ferri szerint a „személyi veszélyesség”, míg F. Rohland szerint „a társadalomellenes indulat, beállítottság” alapozza meg a büntetést.¹⁴

Az ismertetett bűnösségelméletek vizsgálatának eredményeként a szerző megállapítja, hogy tudományosan egyik burzsoá elmélet sem tudta megoldani ezt a nagy fontosságú büntetőjogi problémát. A bűnösség problémájával főleg a német kriminalisták foglalkoztak, s az ő hatásuk alatt, valamint az uralkodó klasszikus német filozófia hatása alatt fejlődött a forradalom előtti orosz és bolgár burzsoá büntetőjog is. A hegeli filozófia lehetővé tette a büntetőjogi problémák szubjektív idealista értelmezését. A francia—belga büntetőjogászok a viszonylagos akarat szabadság hívei, s azt vallják, hogy „az emberi akarat egy része determinált, más része szabad...”¹⁵ Az angolok a bűnösséget a gyakorlat problémájának tekintették.

A szerző az ismertetett elméleteket úgy foglalja össze, hogy míg egyrészt a burzsoá iskolák többsége a rendszernek kedvező „rugalmas” bűnösségelméletet dolgozott ki, más részüknél az a törekvés észlelhető, hogy megszabaduljanak a bűnösség fogalmától. Ez egyrészt célszerű, másrészt összhangban áll idealista és vulgáris materialista filozófiájukkal. Az imperializmus egyre inkább lemond az „akarat szabadság” elméletéről, s az objektív beszámítás felé halad, amely végső soron az állampolgári szabadság teljes fel számolásához vezet.

A szerző a bűnösség fogalmától való szabadulási törekvés egyik megnyilvánulását látja a nyugat-német „finális cselekménnyan” létrehozásában is. Hans Welzel — e tan megteremtője — szerint nincs bűncselekmény, csupán a vádlott bűnös akarata. A bűnösség pszichikai tartalmának semmi jelentősége nincs, a bűnösség csupán normatív kritériuma a büntetőjogi felrőhatóságnak. A szándék és gondatlanság nem a bűnösség formái, hanem a bűncselekmény összetevő elemei. Welzel szerint a bűnösség fogalma helyett a cselekmény elkövetésére irányuló akarat fogalmával kell foglalkozni. Ezen keresztül feltárul a bűncselekmény célirányozottsága. A bűnösség — a jogellenes cselekmény felrőhatósága. A tárgyi oldal teljes egészében — a bűnösség ismérvei.

A szerző úgy jellemzi a finális cselekménnyant, mint amelyet Nyugaton a büntetőjog „új” vívmányának tekintenek, holott „az új büntetőjogi terminológia leple alatt az objektív beszámítás elvét alapozzák meg”.¹⁶

A továbbiakban a szerző rámutat arra, hogy a burzsoá büntetőjogtudományban a finális cselekménnyan követőin kívül is vannak törekvések megszabadulni a bűnösség-fogalomtól, mint például a nyugat-német Helmuth Mayer és az osztrák Fr. Nowakowski elméletei. A szerző az idézett professzorok nézeteiből azt a következtetést vonja le, hogy azok a bűncselekmény tényállását a büntetőjogi norma diszpozíciójával azonosítják, s a tényállást csak a cselekmény objektív ismérveire korlátozzák.¹⁷

A szerző bírálja azokat a szovjet kriminalistákat, akik különböző alapokból kiindulva a bűnösséget tartják a büntetőjogi felelősség általános alapjának. Rámutat arra, hogy Visinszkij, Űtevszkij, Nyikiforov, Szergejeva, Trajnyin stb. nézeteit maguk a szovjet jogászok is erősen bírálták, így különösen Manykovszkij, akinek nagy érdemei vannak a marxista filozófia pozícióinak védelmében a bűnösség feltárásában.

Gíndev professzor ismerteti a Szovjetunióban lefolyt vita eredményeként leszűrődött álláspontot a bűnösség meghatározásáról. Ezek szerint: „a bűnösség általános, fájlagos fogalom, amely annak két formáját, a szándékot és gondatlanságot öleli fel. A bűnösség az elkövető meghatározott pszichikai viszonyát fejezi ki az általa elkövetett társadalomveszélyes cselekményhez. Enélkül a pszichológiai momentum nélkül nincs bűnösség. A bűnösség — társadalmi-politikai fogalom. A szovjet büntetőjog a szándékot és gondatlanságot csak akkor tekinti a bűnösség formáinak, amikor azok olyan cselekményekben fejeződnek ki, amelyek a szovjet rendszer ellen irányulnak, vagy a szocialista jogrendet sértik. Az olyan cselekményekben kifejeződő szándék és gondatlanság, amelyek nem veszélyesek a szovjet rendszerre vagy a szocialista jogrendre, nem tartalmazzák a bűnösség ismérveit.”¹⁸

¹³ I. m. 125. p.

¹⁴ I. m. 126. p.

¹⁵ I. m. 136. p.

¹⁶ I. m. 156. p.

¹⁷ A monográfia rendelkezésre álló példányából sajnálatos kötési hiba folytán a 161—176-ig terjedő oldalak hiányoznak. Ennek következtében az ismertetés nem terjed ki a IV. fejezet utolsó cikkére, valamint az V. fejezet első és második cikkére.

¹⁸ I. m. 184. p.

A szerző ezzel a meghatározással egyetértve, részletesen analizálja a bűnösség pszichikai lényegét. Fejtegetéseit Pavlovnak a legmagasabb idegtevékenységről szóló tanításaira alapozza és megállapítja, hogy „egyetlen emberi cselekvés vagy mulasztás sem független az agytól”.¹⁹ „A bűnösség abban áll, hogy az elkövető magatartását nem egyeztetette a törvénnyel, bár ezt megtehetette volna.”²⁰ „... a bűnösség — az ember akaratának negatív megnyilvánulása a törvény és az uralkodó osztály érdekei szempontjából.”²¹ A szerző részletesen kitér az akarat cselekmény két oldalára: a pszichikai állapotra és az objektív valóságra, valamint a motívumok szerepére. Szerinte a bűnösség a bűncselekmény alanyi oldalát jellemző valóságos lelki folyamat.²²

A bűnösség két formájáról — a szándékról és gondatlanságról — szólva, azok eltérő pszichológiai és jogi tartalmát elemzi. A szerző abból az ismert megállapításból indul ki, hogy a szándék lehet egyenes vagy eshetőleges. Mindkettőben közös az előre látás, mely szerint a tudatnak át kell fognia az elkerülhetetlen vagy lehetséges következményeket, a konkrét bűncselekmény tényállásának valamennyi körülményét, így a tárgyi oldalt jellemző okozati összefüggést általános vonásaiban, valamint a bűncselekmény társadalmi veszélyességét is.

A szándék problémájával kapcsolatban a szerző helyesnek tartja, ha azt a részesség vonatkozásában is vizsgálat tárgyává teszi. Ennek során kifejti, hogy részesség esetén a szándéknak át kell fognia azt, hogy bűncselekményben működik közre, meg egyezésnek kell lennie az elkövetők között, a szándéknak azonosnak kell lennie és az okozati összefüggésnek is fenn kell állnia a bűnrészes cselekménye és a cselekvés következményei között.

A gondatlanság pszichikai tartalmát elemezve, a szerző megállapítja, hogy azt a burzsoá kriminalisták tagadják. A szocialista büntetőjog viszont a gondatlan bűnösség pszichológiai megalapozásának elvéből indul ki, és megkülönbözteti a gondatlanság két formáját: a bűnös önbizalmat és a hanyagságot. Mindkét alakzathoz tartozó cselekmények tudatosak, akaratiak. A szerző szerint a marxista jogászok között egységes az a vélemény, hogy „a bűnös hanyagságért való felelősség lényegében nem a ténylegesen bekövetkezett társadalomveszélyes eredmény objektív beszámítása, és hogy a hanyagság a beállott következményekhez való meghatározott pszichikai viszony”.²³ Ezt bizonyítja Pavlov és Szecszenov tanításai, amelyeket a szerző részletesen ismertet. A körülmények által való determináltságtól függetlenül az agy rendszerező, irányító tevékenysége, amely az akarat cselekményt meghatározza — olyan helyzeti erőt jelent, amely végső soron a hanyag cselekmény alanyi oldalának tartalmát is eldönti.

Pavlov tanításai feltárták a büntetőjogi tévedés lényegét is. A pavlovi tanítások szerint az emberi tudatban előforduló tévedések mindenekelőtt az első és második jelzőrendszer dinamikus kölcsönhatásának meghomlásához tartoznak. Ezeket a tanításokat a büntetőjogra alkalmazva fejt ki Gindev, „hogy nem minden téves elképzelés hat ki a bűnösség fokára”.²⁴ Így pl. fennáll a bűnösség — bármely formájában —, ha az elkövető tévesen azt képzelte, hogy cselekménye nem bűncselekmény, s ugyanakkor a valóságban az általa elkövetett cselekmény a társadalomra veszélyes. Viszont kizárhatja a szándékos bűnösséget, ha a tévedés olyan körülményre vonatkozik, amelynek helyes tudata a szándékhoz szükséges. Ilyen esetben fennáll a gondatlanság lehetősége.

Az eddig kifejtetteket azzal egészíti ki a szerző, hogy „a bűnösségnek nem lenne értelme az elkövető szándékos vagy gondatlan pszichikai viszonya nélkül... De egy-maga ez a pszichikai viszony még nem bűnösség a büntetőjogi értelemben. Csak az elkövetőnek a bűncselekménnyé nyilvánított cselekménye teszi azzá”.²⁵ A bűnösség a bűncselekményfogalom tartalmi eleme. A bűnösség fogalmát nem lehet másként meghatározni, csak mint a bűncselekmény alanyi oldalának elemét. A bűnösség fogalmának tartalma elválaszthatatlanul összefügg a gondatlansággal és szándékossággal. A bűnösségnek minden más meghatározása lemondást jelentene a bűnösség egységes fogalmáról. Kétféle bűnösségfogalom — logikai és büntetőjogi képtelenség.²⁶

¹⁹ I. m. 188. p.

²⁰ I. m. 189. p.

²¹ I. m. 189. p.

²² I. m. 184. p.

²³ I. m. 204. p.

²⁴ I. m. 212. p.

²⁵ I. m. 215. p.

²⁶ I. m. 215—216. p.

A cselekmény és az elkövető társadalomveszélyességéről szólva a szerző megállapítja, hogy a cselekmény társadalomveszélyessége minden bűncselekmény objektív tulajdonsága. A bűnösség és a büntetés ehhez képest csak származékos, másodlagos fogalmak. Különbséget kell tenni a cselekmény társadalomveszélyességének jellege (amely a szocialista fejlődés egyes szakaszain változik) és az elkövető társadalomveszélyességének foka között. A kettő szorosan összefügg, de nem ugyanaz. Az utóbbit a szocialista büntetőjog csak akkor vizsgálja, ha fennáll az elkövető bűnössége. Vizsgálata a büntetés egyéniesítése szempontjából szükséges.

A továbbiakban a szerző kifejti a szocialista büntetőjognak azt az igényét, mely szerint nem nélkülözhető egy pontos és világos materiális bűncselekményfogalom, annak rögzítésére, hogy a szocialista jogban a bűncselekmény alapvető objektív és meghatározó tulajdonsága a társadalomveszélyesség. Ennek kapcsán utal a szerző Utyevszkij, Nyikiforov és más marxista jogászok álláspontjára, akik viszont a jogot a bűncselekmény értékelő elméletére akarják helyezni, ami szemben áll a szocialista törvényesség követelményével.²⁷

„A bűncselekményi tényállás ma és a jövőben is... a büntetőjogi felelősség egyetlen alapja.”²⁸ Ugyanakkor hatalmas jelentősége van az elkövető személyisége vizsgálatának is.²⁹ Kötelező eleme a bűncselekmény tényállásának a bűnösen okozott káros következmény, továbbá a törvényes ítélet elengedhetetlen feltétele az enyhítő és súlyosító körülmények feltárása is.

A VI. fejezetet a szerző a büntetőjog két elvétől való eltérések híralátának szenteli. Az egyik elv a „bűnösség nélkül nincs bűncselekmény” elve, a másik — az ártatlanság vélelme.

A „bűnösség nélkül nincs bűncselekmény” elv a szocialista büntetőjog humanizmusán alapul, s nagy jelentőségét a Bolgár Legfelsőbb Bíróság számtalan döntése is aláhúzza. Ennek ellenére a Legfelsőbb Bíróság gyakorlatában többször is előfordul ennek az elvnek megsértése. A szerző ezek ellen a törvénytörések ellen emeli fel szavát. Egy konkrét esetben Gindev professzor állást foglal amellett, hogy a felelősségre vonásnak mind a büntetőjogban, mind a polgári jogban feltétele a bűnösség. A polgári jogi felelősség sem az objektív beszámításon alapul.

A mű utolsó cikkében a szerző bírálja B. Sz. Sarkov, M. A. Cselcov és K. A. Mokisev szovjet szerzőket, akik szerint az ártatlanság vélelme elavult burzsoá jogintézmény. Gindev professzor saját nézetét kifejtve, cáfolja azt az álláspontot, amely szerint a szocialista társadalomban nincsen ellentmondás az államhatalom és az egyes ember között, és ezért szükségtelen, sőt alkalmazhatatlan az ártatlanság vélelme. A szerző szerint a szóban forgó vélelem a büntető ügyek jobb feltárását, a törvényességet segíti elő, ezért mint több más burzsoá jogintézményt, ezt is alkalmazza a szocialista bíróság. Megjegyzi a szerző, hogy ellentmondások a szocialista társadalomban is vannak, ha azok nem is antagonisztikusak. Ennek egyik bizonyítékául említi meg magának a bíróságnak a létezését. A szocialista törvények az anyagi igazság hibamentes feltárása érdekében biztosítják az ártatlanság vélelmét.

* * *

Az elmondottakból is kitűnően Panajot Gindev könyve a büntetőjog érdekes és vitás kérdéseiben foglal állást, s a magyar jogászok számára is hasznos anyagot tartalmaz. A kérdések szocialista irodalma hiányos, de a téma aktualitása megköveteli feldolgozásukat. Ehhez járult hozzá az ismertetett munka, mely nyilván további vitára ösztönzi a büntetőjogtudomány művelőit.

²⁷ I. m. 230. p.

²⁸ I. m. 230. p.

²⁹ I. m. 230. p.